

BITOLYA - SUCH AS SIMEON RADEV HAS SEEN IT IN HIS MEMORIES

Abstract: The narrative presents the memories of the diplomat, journalist and historian Simeon Radev (1879, Resen - 1967, Sofia) about Bitolya and his stay there.

Radev graduates in 4th class at the Bulgarian secondary school in Bitolya. Living in the city influenced his formation as a person, even more so at that time Bitola was a consular center, a center of cultures, languages, ethnicities and religions.

Exactly at Bulgarian secondary school and boarding house S. Radev met Bulgarian culture guardians, with a whole host of teachers who shaped the intelligentsia in the late 19th and early 20th centuries. And the atmosphere, the influence of VMORO and the closeness with the young people who were then in the ranks of the Bulgarian army and patriotic organizations, becomes for him a school of patriotism and Bulgarian spirit.

Author information:

Rositsa Angelova

Professor, PhD

Konstantin Preslavski University of Shumen

✉ rosi_angelova@abv.bg

🌐 Bulgaria

Keywords:

Bitolya, Simeon Radev, boarding school, Bitola secondary school, students, teachers, patriotism.

Симеон Радев е богата и енциклопедична личност. Богат със своите спомени и впечатления, дипломат, журналист и историограф. Той е роден в гр. Ресен, в днешна Северна Македония на 19 януари 1879 г. Първоначални знания получава в родния си град, Охрид и Битоля, след това го виждаме да учи във френския лицей „Галата Сарай“ в Цариград и в Женева. Натрупването на знания и познания успоредничат с натрупване на опит в журналистика. Още през 1902 г. е редовен сътрудник на вестник „Вечерна поща“. Нещо повече, само след две години той вече е главен редактор. По-късно издава списание „Художник“ и всекидневника „Воля“. Богата е и неговата дипломатическа кариера. След края на Балканските войни (1912-1913), С. Радев участва в работа на Конференцията за мир в Букурещ, където остава и като пълномощен министър до 1916 г. За кратко е в Берн, но подава оставка и заминава на фронта. В края на Първата световна война е представител от българска страна при подписването на Солунското примирие (1918). След това последователно е пълномощен министър в Хага, Анкара, Вашингтон, Лондон и Брюксел. Радев е първият български делегат в Обществото на народите – Женева. Умира в София на 15 февруари 1967 г.

Македония заема специално място в творчеството на Симеон Радев. През 1918 г. той обнародва на френски език книгата си „Македония и Българското възраждане през XIX в.“. Същата е преведена на български и издадена през 1927 г. като издание на Македонския научен институт в София. В нея той отделя параграф и за град Битоля, който завършва така: „Битоля стана главен център на националното движение и един вид духовна столица на българска Македония на запад от Вардар“. [Радев, 2013: 178] И това не е случайно. Битоля привлича

творческото перо на Радев по много причини. Тук той учи, тук завършва прогимназия и преподава неговия брат Владимир, и най-вече Битоля е космополитен град през XIX и началото на XX век. Отварянето на консулски представителства е свързано с интересът на големите европейски държави, особено Австро-Унгария и Русия към Османската империя и по-точно към нейния европейски дял, относно тяхното участие в т.н. Източния въпрос, в чието решаване се намесват националните държави на Балканите. Борбите на Великите сили за Средиземноморието, за богатите суровини на Близкия изток, за пазарите в Азия, включват и борбата за Македония. Не само поради нейното стратегическо положение, но и заради нейните природни ресурси и пазари за пласиране на техните индустриални стоки. [Вајганд, 2002: 28-29]

Важността на Битоля е факт през 20-те години на XIX век, когато тя става седалище на Румелийския вилает. Румелийският вилает се управлява от валия, а в неговите ръце са гражданските, финансовите, полицейските и политическите дела. Тук се съсредоточават и голям брой военни сили в лицето на Трета турска армия, наброяваща около 30 000 войници. Това превръща Битоля в най-голямото административно и военно средище в европейския дял на Османската империя. Консулски представителства откриват тук последователно Австро-Унгария, Франция, Русия, Англия, Италия, Гърция, Сърбия и България. Присъствието на чуждите дипломати и консули означава на практика присъствието на Европа в Битоля и с това променя не само нейния облик, но и живота, модата, изкуството, архитектурата, науката и образованието. [Кочанковски, 2009: 11-20]

Симеон Радев получава първите си уроци за града Битоля от своя дядо, който се превръща и в негов пръв учител по история и география. Това става когато дядо му представя пътуванията си до Цариград. Пътя, който той следва е Битоля- Воден - Солун, или стария път Via Egnatia. Дядото ползва и друг, северен път. Това е Битоля – Прилеп - Велес, Щип – Девебаир – Самоков – Пловдив и пр. Път, използван при размирици в Османската империя. Два пътя, които се събират в Тракия. [Радев, 1994: 22; Илик, 2009: 173-190] и са свързани с миналото на българите.

Интересен спомен пази малкия Симеон в съзнанието си за Битоля и от своя баща. Той е свързан с разказа за посрещането на владиката Натанаил¹ в Охридско-Преспанската епархия през 1874 г. Баща му, заедно с Георги Ляпчев отиват да посрещнат владиката чак до село Острово. Повечето от посрещачите са на коне, така щото „зад Натанаил, също възседнал кон, като че ли има конница, водена от своя началник”. [Радев, 1994: 108-109]. А посрещането в Битоля е внушително. Няма как и да бъде другояче. Архимандрит Натанаил е ръкоположен от екзарх Антим I за пръв митрополит на Българската Екзархия в Охрид още през септември 1872 г., но получава берат чак през 1874 г. Желаящите да го видят и посрещнат са толкова много, че улиците са препълнени. За да стигне владиката до общината се налага конни стражари да му проправят път. В Битоля той остава три-четири дена, след което потегля за Охрид. Изпращат го духовни и мирски лица, с тържествени песни на ученици и ученички. Една част от битолските първенци, сред които Димитър Робев, Мишайков и други са сред изпращачите. [Радев, 1994: 111] По време на тази церемония, бащата на Радев – Трайче Радев, помага на Петър Мусевич-Бориков² да

¹¹ Natanail (1820, Kuchevishhte - 1906, Plovdiv) e ohridski mitropolit v perioda 1872-1880 g. - Poveche za nego i ot nego vzh: Tsatsov, B. Arhiereite na Balgarskata pravoslavna tsarkva. Sofiya, izdatelstvo „Printseps”, 2003, 360 s.; Ohridski, N. Borbaza Balgariya. Sastavitel Veska Topalova. Sofiya, Universitetsko izdatelstvo „Sveti kliment Ohridski”, 2003, 340 s.

² Petar Todorov Musevich – Borikov (1840, Tatar Pazardzhik – 1914, Sofiya) – patuvasht knizhar i vazrozhdenski deets. Za nego vzh: Parizhkov, P. „Svyata dlazhnost i pochtено zanimanie”. Knigoprodavetsat Petar Todorov Musevich-Borikov. – Vav: Vazrozhdenski knizhari. Sofiya, „Nauka i izkustvo”, 1980, 239-244.

пренесе записките си по възложената му от новорусийския генерал-губернатор Павел Евстафьевич Коцебу задача да пропътува Македония и да събира данни за места и лица от полза за руското военно командване. [Радев, 1994: 113] Именно от разказите на баща си и майка си за Натанаил в съзнанието на С. Радев се запазва „легендарен образ с венец на сияние около главата, както в иконите”. [Радев, 1994: 42] Той изпълнява и бащината заръка: „Ако някога отидеш в България, първата ти длъжност е да го намериш, да му целунеш ръка и да поискаш благословия за тебе и за целия ни род”. Нещо повече, С. Радев отделя място за митрополита в своята книга „Македония и Българското възраждане”.

Картината на посещането на охридския митрополит Натанаил намира място и в други източници. В тях се посочва, че преминаването на митрополита през града се превръща в невиджана дотогава манифестация на привържениците на Екзархията. Още повече, че процесията съвпада с отбелязването на големия християнски празник Великден. Сочи се, че по улиците на Битоля излизат между 15 -20 000 души, сред които има много евреи и мюсюлмани. [Степјовски, 1996: 224-225]

Симеон Радев се озовава за по-дълго в Битоля като ученик в четвърти клас. Това не е първото му идване в града. В неговите очи по това време Битоля е град с население над 80 000 жители от много народности, и „всички говореха български”. Твърдението си С. Радев подкрепя с изказване на председателя на административния съвет на вилаета Малик бей, който споделя, че иначе и не може да бъде, тъй като членове на съвета от разните народности не знаят турски и единственото средство да се разбират, това е българския език. [Радев, 1994: 139] Това твърдение на Малик бей се потвърждава и от много пътешественици, минавали и/или отсядали през Битолския санджак. [Чирол, 2002: 80-86]

При ранните си посещения баща и син Радеви отсядат в „Ингилизхани”, масивна сграда, свидетелстваща за търговския живот в Османската империя. Ханът е на два етажа. В приземието са яхърите за коне и складовете за стоките, докарвани с кервани. На двата етажа има чардаци, край които има стаи за пътниците, а в двора чешма и водопой. Ханът е не само място за почивка, но и борса. Тук търгуват власи, турци, албанци, българи, истинско гъмжило. Вечер е не по-малко интересно. Някой свири на тамбура, други пеят, трети под светлината на мъждееща лампа играят табла.

Друга сграда, запечатала се в детските спомени на С. Радев е Безистенът- старо каменно здание с кантори на по-известните и заможни търговци. За Радев „безистенът е като постоянна изложба на всички манифактурни стоки”, които потеглят от Битоля за областта. Тук могат да се видят разноцветни и ярки коприни от Бурса, джанфеси от Дамаск, шалове от Кашмир, килими от Персия – истинска картина на източен разкош и великолепиe. [Радев, 1994: 140]

Заслужено място в спомените на С. Радев за Битоля намират водителите на черковната борба в града – Д-р Константин Мишайков и Димитър Робев^{3,4} Мишайков, след като завършва медицина в Пиза, се установява в Битоля и става главен лекар на областта. Димитър Робев наследява търговския нюх на баща си. Макар и различни по природа, Робев и Мишайков

³ Familijata Robevi e sred nay-starite i uvazhavani familii v Makedoniya. Oshte prez HVIII v. Stefan Robev (neizv. – 1814) osnovava targovska kashta v Ohrid. Sinovete mu Angel (neizv. – 1869) i Taso (neizv. – 1869) sa obrazovani i predpriemchivi i razshiryavat deynostta na semeyniya biznes. Te osnovavat klonove v Bitolya i Viena, predstavitelstva v Layptsig, Triest, Zara, Belgrad, Svishtov, Plovdiv, Tsarigrad. Uchastvat i Uzundzhovskiya panair.

⁴ Podrobno za cherkovната borba v Bitolya vzh: Radev, S. Makedoniya i Balgarskoto vazrazhdane. S., 2013. Vtoro, preraboteno izdanie, 173-178.

повеждат борбата за черковна свобода: Робев смел и неустрашим, Мишайков по-улегнал, но със същата воля. [Радев, 1994: 140; 2, 174-175]

Когато С. Радев е ученик в Битоля български първенци са Никола Робев и Петраки Радев. Никола, макар и брат на Димитър Робев е въздържан, а Петраки Радев⁵ стои встрани от народното дело. Най-популярен всред народа и интелигенцията е Димо Камче, син на даскал Камче от Ватоша, Тиквешко. С фамилията се свързва и първата българска печатница в Македония. Това уважение на Димо Камче С. Радев визуализира по следния начин: „Димо Камче беше нисък, пълен човек, с кръгла като луна глава и мургаво лице, по което добротата и благодушието течеха като на струи”. Всички тези ранни спомени, както сам определя С. Радев, са свързани с промяната - смяна на поколенията и на задачите. Черковният въпрос вече е по периферията на Македония, а на дневен ред идва революционната борба. [Радев, 1994:141]

Симеон Радев учи в прогимназията в Битоля и е настанен в пансиона в града. Битолският пансион се помещава в бившият имот на Малик бей, приятел на българите и българщината в града. Имотът се състои от две здания. По-голямото здание според турския обичай е служило за харемлък, място където живеят жените. В него се помещават учебните зали, канцелария, трапезарията и част от спалните на прогимназията. Втората сграда е била гостна, т.н. селямлък, но по време на учението на Радев се използва за спални помещения. [Радев, 1994:142]. Пансионът разполага с голям двор, в който пансионерите водят оживени разговори и дебати.

Животът в пансиона, макар и скромен, задоволява учениците предвид различния им социален статус. Храната е достатъчна, а за здравето им се грижи румънският еврейн д-р Миклеско. Всички пансионери имат униформа от сукно, с червени ширити и жълти копчета. [Радев, 1994: 150,152]

Авторитетът, с който се ползва учебното заведение дава възможност в него да преподават изявени учители – „отличен отбор”. [Радев, 1994: 145; Огненовски, 2009: 130] Ахил Минджов⁶ е учител по естествена история, физика и химия в българските училища в Битоля в периода 1889 – 1893 г. Той винаги е елегантно облечен. Често носи бяла жилетка, а вратовръзките му са пъстри. Демонстрира дистанция, но методите му на преподаване увличат учениците. [Радев, 1994:145] Антон Кецкаров⁷ преподава алгебра и геометрия. Макар да не впечатлява учениците си с математически знания, в час и в библиотеката, където съвместява, той ги грабва със своята сърдечност и доброта и възпитава „във верност към българското име”. [Радев, 1994: 146]

Старобългарски език и история преподава Васил Дудев⁸. Деликатна личност, свенлива, винаги преподава с наведени очи. Старобългарската граматика се харесва на ученика С. Радев, в нея той намира звучност и ритъм, които го пленяват. Доброто владееене на старобългарската граматика допринасят по-късно Радев да усвои по-лесно руски език и да се школува в словесното изкуство. Дудев преподава и история – българска и обща. Ето какво за разказва Радев за часовете

⁵ Petraki Radev e bashta na Aleksandar Radev, pravosaden ministar v pravitelstvoto na d-r Stoyan Danev i na Gotse Radev, balgarski palnomoshten ministar v Rim i posledstvie glaven sekretar v ministerstvoto na vanshnite raboti. Dvamata zavarshvat gratskata gimnaziya v Bitolya.

⁶ Ahil Nikolov Mindzhov (1868, Ohrid – 1938, Sofiya). Dalgogodishen uchitel v Solun, Odrin, Syar, Kriva palanka, Kavardarsi i dr. Uchitelski inspektor v Bitolska i Ohridska okoliya i pr. - Podrobno za nego vzh: Makedoniya. Istoriya i politicheska sadba. Tom II. 1912-1941. Sofiya. Izdatelstvo „Znanie” OOD, 1998, s. 34.

⁷ Anton Evtimov Ketskarov (1865, Ohrid – 1945, Ohrid). Dalgogodishen uchitel v Ohrid, solun, Dobrich, Kavarna i Sliven. V Bitolskata progimnaziya raboti kato uchitel i bibliotekar v perioda 1889-1897 g., a po vreme na Parvata svetovna vojna e nein direktor. Chlen na legalni i nelegalni organizatsii na balgarite ot Makedoniya. - Podrobno za nego vzh: Kumanov, M. Makedoniya. Kratak istoricheski spravochnik. Sofiya. Izdatelska kashta „TINAPres”, 1993, s. 122.

⁸ Vasil Dudev (1867, Prilep - ?).

по история: „Колкото и да му липсваше всякакъв патос, ние, когато той ни приказваше за далечното българско минало и за превратностите на българската съдба, слушахме го като че ли със спрян дъх. Обстановката, при която ставаха тогава предаванията му, още повече засилваше нашето вълнение. Преди да почне урока по българска история, той ни караше да затворим здраво прозореца, за да не се чува отвън и снишаваше гласа си. Така настъпваше в цялата зала една тайнственост”. [Радев, 1994: 147]

Директор на прогимназията и учител по катехизис е Антон Наследников⁹. Учениците му се възхищават. И още нещо: „Беше висок, представителен човек, вървеше по улиците, макар вече възрастен, с бодри стъпки, турил феса си ниско до веждите на едната страна, което му придаваше според понятията в Турско нещо гордо и смело. Той знаеше добре турски и със своето държане много импонираше на турците. Ние чувствахме разлика между него и другите ни учители. Сега разбирам, че от него вееше духът и самочувствието на един свободен гражданин от свободна България, докато другите ни учители, расли в Турция, колкото и да кипеше в душата им бунт против робството, чувстваха неволно неговата тежест”. [Радев, 1994: 147-148].

Псалтика преподава Христо Совичанин – Псалта, участник в борбите за самостоятелна българска църква и касиер на Битолския революционен окръг. Последният е дядо на оперния певец Борис Христов¹⁰. [Радев, 1994: 148].

Най-силната личност сред учителите безспорно е Гьорче Петров¹¹ – „блед, дори, жълтеникъв, със студено лице и с очи, които като че ли проникваха в душите ни, и с някаква загадъчност, която вееше от него”. [Радев, 1994: 146]. Петров преподава география, български и френски език. Учениците му не го обичат, а и самия Г. Петров като че ли е неподготвен за учителското поприще. Българският му е слаб, примесен с прилепско наречие. Не владее френски език в степен да го преподава. Най-интересни са уроците му по география, където с жар чертае границите на българското отечество и неделимостта на Македония от българската цялост. Независимо от лошия френски на Г. Петров любим предмет за Симеон Радев е френския език¹², който той усвоява както заради надписа на етиката на френско вино, така и заради книга на брат му Владимир Радев, озаглавена „Способ за изучаване на френския език”.¹³ Знайно е, че възрожденският човек е многоезичен. Сам Радев онаглеждава това твърдение с факта, че в родния му Ресен се говорят четири езика: български, турски, албански и влашки. Именно това поражда и желанието и способността му да изучава чужди езици. [Радев, 1994: 149].

Битолската прогимназия се ползва с авторитет в Битоля и цялата Османска империя. Поради това в нея учат ученици от цяла Югозападна Македония: от Прилеп до Костур и от Костур до Струга. Социалният им произход обаче е различен и поради това таксите за престой варира. Синовете на заможни и влиятелни граждани плащат пълна такса, тези на еснафите –

⁹ Anton Naslednikov (1856, Shchraklevo, Rusensko – 1930, Sofiya). Izvestno vreme direktor na balgarskoto uchilishche v Skopiye.)

¹⁰ Za nego vzh: Bozhkov, At. Boris Hristov. Sofiya, Izdatelstvo „Muzika”, 1985, 231 s.

¹¹ Georgi (Gyorche) Petrov Nikolov (1865, Varosh – 1921, Sofiya). Lider na Vatreshnata makedono-odrinska revolyutsionna organizatsiya. Raboti kato uchitel v Shtip, Solun i Balgarskata progimnaziya v Bitolya v perioda 1888-1895 g. - Podrobno za nego vzh: Kumanov, M. Makedoniya. Kratak istoricheski spravochnik. Sofiya. Izdatelska kashta „TINAPres”, 1993, s. 200.

¹² Za izuchavaneto na frenski ezik prez vazrozhdenskata epoha vzh: Veselinov, D. Istoriya na obuchenieto po frenski ezik prez vazrazhdaneto. Sofiya, Universitetsko izdatelstvo „Sveti Kliment Ohridski”, 2003.

¹³ Ne stava yasno v spomenite na S. Radev za koy uchebnik toy govori. Vazmozhno e da e „Parvonachalen uchebnik po frantsuzskiy ezik: S oznachenie na proiznoshenieto” s avtor Karl Ploetz , preveden ot Atanas Valkov, pretarpyal tri izdaniya, kaktto i Frantsuzska gramatika: Etimologiya i sintaksisa: S uprazhneniya s avtor Karl Ploetz, izdadena na balgarski ezik v Skoropechatnitsa „Sveti Kirila i Metodiy”, Sofiya prez 1887 g.

половин такса. Социално слабите са освободени от плащания. Всички пенсионери са различни – като география, като социален статус, като темперамент и езиково наречие. Обединява ги едно – фанатичната любов към отечеството. Ето как описва това чувство Симеон Радев: „Народността беше нашето верую. Българският дух бе у всички висок, но с особена страстност у учениците от костурските села, тъй като борбата срещу гърцизма, улегнала другаде след победата, се водеше там с постоянен пристъп и при големи жертви. Слушал у дома толкова разкази за гръцко-българската разпра в нашия град, аз бях в пълно съзвучие с тях. Разговорите ни често се въртяха около народните работи: в еди-кое си село църквата била отнета вече от гъркоманите; еди-кое си друго село не се отказвало още от патриаршията; български училища били отворени, но не навсякъде, дето имало българи. Да мине цялото Костурско под екзархийската власт беше мечтата, която ги владееше. Аз, от своя страна, им разправях как сме посрещали нашите владци, ликуването на българите, яда на гъркоманите, те въздишаха: кога ще ни огрее и ние да посрещаме български владика!“. [Радев, 1994: 143]

Българската прогимназия не е единственото училище в Битоля. Тук редица образователни структури имат турците, евреите, гръцката, сръбската, румънската пропаганди, както и привържениците на католицизма и протестантството. [Жолевски, Кокалевска-Талева, 1996: 351-365] Тези учебни заведения са свързани както с разнородния етнически и верски състав на населението на Битоля, така и на срещата, която си дават националните интереси на балканските държави и Великите сили.

Става ясно, че българския дух и верую са водещи сред учениците в Битолската прогимназия. Учебното заведение се превръща в ковачница на кадри за българското просветно дело и за революционната борба. Всички ученици са кротки и прилежни, защото повечето постъпват в училището „както се влиза в църква, с някакво благовейно чувство. Жаждата да се учим беше част от нашето родолюбие“. [Радев, 1994: 144]

На няколко свои приятели Симеон Радев отделя значително място в своите спомени за Битоля. Това са Кузо Чеков и Васил Шанов. Кузо Чеков (? – 1957) е роден в с. Горно Върбени. Член на Вътрешната македоно-одринска революционна организация, поради което след потушаването на Илинденско-Преображенското въстание е в затвора. Тук се научава да украсява кесии с мъниста. Една изработена кесия от него той подарява на Никола Генадиев, който му издейства стипендия да учи в Лион. Престоят във френския град е ползотворен и след завръщането си в родината, Чеков открива своя „Фабрика за копринени изделия „Чаков“ в София. Известно време той произвежда и платове за църковни одежди. [Радев, 1994: 143-144]

Васил Пандев Шанов (1874, Смърдеш – 1953, София) учи в турската гимназия Идадие, но е на пансион, заедно със С. Радев. Макар пътищата на двамата приятели да се разделят, те запазват близостта и доверието помежду си, защото Шанов е „чист човек, блага душа“. Шанов преподава в различни части на Османската империя. Владеещ добре турски език, той започва работа в Ориенталския отдел на Народната библиотека. Тук успява да разчета и публикува редици османски извори за българската история. Благодарение на участието му в комисията за преглед на закупените от Цариград ценни османско-турски документи те стават достояние на българската общественост. Негови ученички са Бистра А. Цветкова и Вера П. Мутафчиева. [Радев, 1994: 144]

Друг съученик на С. Радев, който по-късно става известен в България е Филип Манолов Петров (1879, Дебрец – 1969, София). Филип Манолов учи педагогика в Йена и София, после философия и педагогика в Берн. Той е последния директор на българското педагогическо училище в Серес и с малки прекъсвания 17 години е главен секретар на Министерството на

народната просвета. Манолов е първия председател на Съюза на македонските емигрантски дружества. [Радев, 1994: 144]

Място в спомените на Симеон Радев намира фамилията Стрезови и неговия приятел Борис Стрезов. Йон Стрезовски е ученик на Димитър Миладинов, учил в гръцкото училище в Янина, лидер на черковните борби в Ресен. Според С. Радев той „притежава всички качества на водител: ум, пламък и енергия”, „Йон запали огънят, но после дяволот му влезе в душата”. Последните думи визират борбата, която започва между двете фамилии Стрезови и Татарчеви в Ресен и която дълги години държи градът разделен на два лагера. [Радев, 1994: 76]. Нещо повече, в един период от живота си Йон Стрезов подкрепя сръбската пропаганда и става неин проводник в Ресен. Йон има двама братя – Наум и Сотир. Съученикът на С. Радев – Борис, е син на Наум, който по думите на С. Радев е „много добър българин”. [Радев, 1994: 104]. Борис (1879, Ресен – 1947, София) е член на Върховния македоно-одрински комитет и взема участие в Горноджумайското въстание (1902) и Илинденско-Преображенското въстание (1903). Завършва военни науки в Сен-Сир, Франция и Санкт Петербург, Русия. След основателите е на организация „Илинден (1923). Той е зет на радослависта и парламентарист д-р Димитър Вачов¹⁴ – женен е за дъщеря му Петкана.¹⁵

Симеон Радев се готви за годишните изпити със своя съученик Георги Попхристов¹⁶. Годишният акт преминава при голяма тържественост. Присъстват видни турци, дори самия валия. Пеят се песни, рецитират се стихове. Самият Радев представя химически опит- отделя от водата кислорода и водорода, обяснявайки извършваният процес и после с кибрит запалва водорода. Дали е случайно съвпадение или не, но огънят който той запалва е същият който Битоля и престоя в нея запалват в сърцето на Симеон Радев. [Радев, 1994: 154]

С годишният изпит привършва битолския период в живота на Симеон Радев. Решено е той да продължи образованието си в Солун. Престоят в Битоля обаче оказва влияние при формирането му като личност, още повече че по това време градът е консулски център, средище на култури, езици, етноси, религии и пропаганди. Именно в българската прогимназия и пансиона С. Радев се запознава с радетели за българщината, с цяла плеяда учители, които оформят интелигенцията в края на XIX и началото на XX век. А атмосферата, влиянието на ВМОРО и близостта с младежи, които след това са в редиците на българската армия и патриотичните организации се превръща в школа по родолюбие и български дух.

References:

1. Jolevski, Iv, Marija Kokalevska-Taleva, 1996: Razvojot na prosvetata v Bitola. - V: Tvoreshtvoto na brakata Manaki. Skopje.
2. Radev, S., 1994: Ranni spomeni. Sofiya, Izdatelska kashta „Strelets”, 1994.
3. Radev, S., 2013: Makedoniya i Balgarskoto vazrazhdane. Sofiya, Izdatelska kashta „Iztok-Zapad”, 2013.
4. Vajgand, G., 2002: Patepisot na Gustav Vajgand, ot 1889-1890 godina. – V: Makedonija vo delata na stranskite patopistsi 1889-1898. Skopje, „Gurga”, 2002.

¹⁴ Dimitar Vachov (1855, Lovech – 1922, Sofiya) – член на Liberalnata (radoslavistka) partiya, deputat, predsedatel na X, XVI i XVII ONS, ministar na narodnoto prosveshtenie v pravitelstvoto na Todor Ivančov (1899-1900). – Tsurakov, A. Entsikloediya Pravitelstvata na Balgariya (1879-2001). Sofiya, Izdatelska kashta „Petar Beron”, 2001, s. s. 79.

¹⁵ Za Boris Strezov oshte vzh: Tanchev, Iv. Makedonskiyat komponent pri formiraneto na balgarskata inteligentsiya s evropeysko obrazovanie (1878-1912). – Makedonski pregled, 2001, kn. 3, s. 59.

¹⁶ Georgi Pophristov Stoychev (1876, Karstoar – 1962, Sofiya), uchitel i revolyutsioner. Avtor na knigata „Revoljutsionnite borbi v Bitolski okrag”. Sofiya, 1968 g.

5. Ilik, G., 2009: Znachenieto na geostrateshkata pozitsija na Bitola vo istorijata i denes. – V: Srpskiot konzulat i konzulska Bitola. Prilep, pechatnitsa „Dooel 98-K”.
6. Kochanski, J., 2009: Bitola – konzulski grad i kralskiot konzulat na Srbij vo Bitola. – V: Srpskiot konzulat i konzulska Bitola. Prilep, pechatnitsa „Dooel 98-K”.
7. Ognenovski, Tr., 2009: Prosvetnata politika na stranskite propagandi vo vreme na prviot konzulski period vo Bitola (1852-1912). – V: Srpskiot konzulat i konzulska Bitola. Prilep, pechatnitsa „Dooel 98-K”.
8. Stepjovski, Al., 1996: Stranskite propagandi v Bitola. - V: Tvoreshtvoto na brakata Manaki. Skopje, 1996.
9. Chiril, V., 2002: Patopisot na Valentin Chiril, ot esenta na 1880 godina. – V: Makedonija vo delata na stranskite patopistsi 1879-1888. Skopje, „Gurga”, 2002.